

М. В. Площик,

аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України

УМОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті розглянуті різнобічні визначення головного елемента ринкової економіки — ринок. Названо основні умови функціонування ринкової системи, а також описано взаємозв'язки між ними.

This article deals with market is the many-sided description the principal item of the market economy. The basic conditions of functioning market economy and correlation between them was named.

Ключові слова: ринок, ринкова економіка, ринкова система, політекономія, економічна теорія, товари і послуги, продавці та споживачі.

Key words: market, market economy, market system, political economy, economics, goods and services, sellers and customers.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ринок — це складне й багатогранне явище. Ринкові відносини суттєво відрізняються в різних країнах за ступенем розвитку, особливостями модифікації, рівнем зрілості, історичними, соціальними та іншими ознаками. "Ринок" для американця, західно-європейця, японця виглядає по-різному, й це цілком природно, якщо врахувати, що американська "ринкова економіка" тягнє до класичної моделі підприємництва, французька — до державного "дирижизму" західнонімецька — до "соціального ринкового господарства", а японська — до "корпоративного патерналізму". Відповідно до цього Україна повинна мати ринок, який би відповідав її національним особливостям, а не американський або корейський.

У той же час у всіх названих країнах ринок має цілком визначений набір загальних ознак, який дає можливість судити про ступінь ринкових відносин. Тому, в першу чергу, ми повинні з'ясувати все, що розкриває родові ознаки ринку для того, щоб простежити, як вони далі проявляються в ринковій економіці України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ

Спочатку домінувало побутове розуміння поняття "ринок" як синоніма терміна "базар" — певної ринкової площі, на якій велась роздрібна торгівля (таке побутове спрощене трактування збереглося в працях окремих сучасних економістів). З XII ст. у містах відбуваються численні регулярні ярмарки. Замість "ринок" усе частіше застосовують термін "район торгівлі". Саме тому французький економіст Антуан-Огюстен Курно (1801 — 1877) першим у науковій літературі визначення поняття "ринок" починає з терміна "район" [1, с. 166]. Ринок, на його думку, це "...будь-який район, у якому відносини покупців і продавців настільки вільні, що ціни на ті самі товари мають тенденцію легко і швидко вимірюватися" [2, с. 235]. Позитивним у цьому визначенні є характеристика ринку через відносини його суб'єктів.

Цей аспект визначення відтворювався у працях західних економістів і надалі. Так, А. Маршалл розглядав ринок як будь-яку групу людей, які вступають у тісні ділові відносини і укладають великі угоди щодо будь-якого товару [1, с. 166]. Англійський економіст А. Маршалл стверджував, що "чим досконалішим є ринок, тим сильнішою є тенденція у всіх його пунктах у той самий момент платити за той самий предмет однакову ціну..." [2, с. 235]. Проте у його визначенні, як і у дефініції Курно, відсутня чітка класифікація самих відносин: Курно

називає їх просто відносинами, Маршалл — цільовими. Водночас визначення Курно є досконалішим, оскільки в ньому акцентуються саме відносини, а у Маршалла — групи людей. Такий самий недолік властивий трактуванню ринку як сукупності покупців.

К. Макконнелл і С. Брю у підручнику "Економікс" розглядають ринок як "інститут або механізм, який зводить разом покупців (представників попиту і продавців (постачальників) окремих товарів і послуг" [3]. Американський економіст П.Хейне стверджує, що ринок — "це просто набір взаємозв'язків, або конкурентних торгів". У обох дефініціях упущено таку важливу властивість ринку, як відносини між людьми і сутнісні ознаки цього інституту [4].

Сучасні послідовники намагаються удосконалити категорію "ринок" враховуючи різні аспекти економічної системи, серед них: Б.А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева, Л. Абалкін, Г. Климко, А. Задоя та Ю. Петруня, Ю. Осипова та інші [5; 6].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сучасний ринок — регульована система економічних (техніко-економічних, організаційно-економічних та економічної власності) відносин між суб'єктами різних типів і форм власності і господарювання, в межах окремих країн і світового господарства з приводу купівлі товарів і послуг згідно з законами товарного виробництва.

У сучасній політичній економії, відповідно до предмету цієї науки, у визначенні сутності ринку відповідною є система або певна сукупність економічних відносин, робиться спроба пов'язати його з певними функціями. Виняток із цього правила — твердження російського вченого Ю. Осипова, що ринок є суспільством підприємців як цілісної самоорганізованої системи, яка виконує функцію соціального організатора суспільного виробництва і здійснює мікрогосподарювання. Однак у наведених визначеннях не враховано принцип історизму, тому вони більше відповідають реаліям минулих століть, ніж сьогоденню. Врахування цього принципу передбачає передусім визначення основних суб'єктів сучасного ринку

Поняття "ринок" більш складне і пов'язане, насамперед, з економічними відносинами виробників і споживачів стосовно обміну суспільного продукту.

Таке розуміння категорії "ринок" склалося в процесі розвитку товарного виробництва. З подальшим поглибленням суспільного поділу праці і розвитку товарного обміну ринок дедалі більше ускладнюється.

Між розумінням ринку як сфери товарного обігу і

сфери сукупності конкретних економічних відносин існує принципова відмінність: у першому випадку виділяється об'єкт ринкових відносин — сам продукт у формі товарів і послуг, а у другому — відносини між людьми з приводу цього продукту, що відображає суть економічної категорії "ринок". Тому ринок варто розглядати як певний тип господарських зв'язків між суб'єктами економічної системи. Існує два типи господарських зв'язків:

- натурально-речові — безоплатні у відповідності з обсягом і структурою потреб;
- товарні, які здійснюються через ринок.

Ринкові зв'язки здійснюються тільки на основі вільної купівлі-продажу товарів і послуг. Ринок функціонує на основі товарних відносин, що відображають як прямі (виробництво-ринок-споживач), так і зворотні господарські зв'язки. Механізм зворотних зв'язків є неодмінною умовою стійкості і ефективності економічної системи (визначають обсяг і структуру виробництва). Спроба замінити зворотні зв'язки адміністративним командуванням неминує веде до деформації ринку і усїєї економічної системи. Як результат — товарний дефіцит, знижується мотивація господарської діяльності, економічні потреби та інтереси втрачають роль рушійної сили економічного розвитку. Діє закон "бери, що дають".

Таким чином, ринок є формою (способом) організації і функціонування економічних зв'язків господарюючих суб'єктів, що ґрунтуються на принципах вільної купівлі-продажу, а також суспільною формою функціонування економіки, яка забезпечує взаємодію виробництва і споживання через обмін з прямими і зворотними зв'язками.

Ринок — це складний механізм. Тому формою організації господарської діяльності, яка ґрунтується на ринкових відносинах, є ринкова економічна система або ринкова система господарювання (ринкова економіка).

До об'єктивних умов існування ринку відносять:

- товарний характер виробництва;
  - суспільний поділ праці;
  - економічну відокремленість виробників, основу якої складає приватна власність на засоби виробництва.
- До умов функціонування ринку належать:
- незалежність економічних суб'єктів;
  - існування ринкової конкуренції;
  - наявність ринкової інфраструктури — стійкої фінансово-грошової, банківської і біржової систем;
  - відповідне економічне середовище, наявність ринкової психології населення, правової бази.

Ринок як самодостатній, автоматично діючий, саморегульований механізм — це абстракція, яка деякою мірою відбиває реалії ХІХ ст. Сучасний же ринок — це один з феноменів, який зумовлює складну систему господарювання, в якій тісно взаємодіють ринкові закономірності, численні регулюючі інститути (передусім державні) і масова свідомість.

Ринкове середовище розмежовується за політико-адміністративними ознаками: ринки окремих областей, територій, регіонів, країн, коаліцій, континентів, світовий ринок. Крім того, в рамках конкретного ринкового середовища можуть функціонувати агенти різних форм власності та господарювання.

Для ефективного функціонування ринкової системи необхідні наступні умови:

- реальна свобода форм власності та форм господарювання. Тобто повинна існувати приватна власність, колективна власність (акціонерні компанії, кооператив власність трудових колективів), державна та муніципальна власність; ефективність функціонування ринку залежить від здатності різних суб'єктів підприємницької діяльності впливати на рівень цій (тобто відсутність монополій);
- розвинуте антимонопольне законодавство та наявність достатніх механізмів його реалізації;
- добре розвинута система економічного та адміністративного регулювання економіки країни створює передумови для існування регульованого ринку;
- наявність та доступність всебічної інформації про

ринок, розвинута маркетингова діяльність;

- конкурентна боротьба між різними суб'єктами підприємницької діяльності;

- розвинутий та розгалужений комплекс об'єктів власності, які можуть стати об'єктом купівлі-продажу (засоби виробництва, різні цінні папери).

По-перше, сучасний ринок є ринком покупців. Що це означає? Це такий стан ринку, за якого пропозиція товарів перевищує попит на них при фіксованій ціні. Такий стан ринку визначає пріоритет покупців по відношенню до продавців. Можна сказати "диктат споживачів", на відміну від "диктату продавців", характерного для нашої сучасної економіки. В такій ситуації підприємець може досягти збільшення своїх доходів лише тоді, коли він поставити на ринок продукцію високої якості за доступними цінами. Тому ринок покупців виступає як стимул для постійного відтворення ділових, а не спекулятивних відносин. Тобто він примушує підприємців шукати джерела своїх прибутків у першу чергу у сфері виробництва, а не у сфері купівлі-продажу.

Другою обов'язковою ознакою сучасного ринку є його конкурентний характер. Це означає, що в системі підприємства кожний суб'єкт виступає як конкуруюча сторона по відношенню до всіх інших суб'єктів. Можливість конкуренції між учасниками ділових відносин на ринку закладена в їх економічній самостійності (суверенітеті), базою якої є право розпоряджатися об'єктами ринкових відносин. Таке право в минулому базувалося на приватній власності підприємця. В сучасних умовах це може бути і приватна, і колективна, і державна власність. Неминучість конкуренції між підприємцями на сучасному ринку породжується пріоритетом покупців над продавцями. Як це розуміти? Намагаючись задовольнити запити споживачів, підприємці можуть реалізувати власний економічний суверенітет, лише вступаючи у взаємне суперництво за увагу споживачів. Зовсім інша картина складається на ринку продавців — ринку, характерному для нашої сучасної дефіцитної економіки. Тут конкурують між собою покупці за увагу продавців. Конкуренція охоплює також відносини між підприємцями й споживачами. Це конкуренція за ціни, якість товарів. Перемога тієї чи іншої сторони залежить від рівня розвитку економіки в цілому, а також від ступеня розвинутої ринкових відносин.

Третя ознака сучасного ринку — стабілізація відносин між суб'єктами ринку на основі інтеграції. Сучасний ринок — це арена суперництва підприємців та інших суверенних суб'єктів економіки (наприклад, покупців), кожному з яких повинен бути гарантований його суверенітет і збереження його конкурентної потенції. А це можливо лише за умови протидії монополізації економіки й широкої інтеграції конкуруючих суб'єктів ринкових відносин. Тобто мова йде про те, що ринок розвивається й функціонує ефективно лише тоді, коли суб'єкти ділових відносин, зберігаючи взаємне суперництво, в той же час зберігають і взаємну зацікавленість у протидії монополізації. Це досить складні процеси і, як показує історичний досвід, тенденція до монополізації економіки все ж таки перемагає. Тому функції координації суб'єктів ринкових відносин у цьому напрямі мусить брати на себе держава, проводячи певну антимонопольну політику.

Ринок, по-перше, розуміється як місце, де відбувається процес купівлі-продажу результатів людської діяльності, а отже, як сфера підприємницької діяльності — бізнесу. Тобто мова йде не лише про купівлю-продаж товарів, а й про інші результати діяльності людей, наприклад, діяльності інтелектуальної, фінансово-кредитної (позичкові капітали, цінні папери і т.д.). Предметом купівлі-продажу виступає також інформація. Тому поняття "товарний ринок" — це лише елемент загального поняття "ринок". По-друге, ринок — це сукупність економічних відносин між людьми у сфері обміну, посередництвом яких здійснюється реалізація результатів людської діяльності. В такому аспекті ринок виступає як економічна категорія. По-третє, ринок — це місце, де відбувається остаточне визнання суспільством

втіленої в результаті діяльності праці.

Таке розширене розуміння суті ринку дає можливість визначити його місце, роль і значення в процесі відтворення. Ринок виступає як момент, що опосередковує виробництво й споживання, і тому перебуває під їхнім впливом, а також сам впливає на них. На ринку можуть з'явитися лише ті результати людської діяльності, які задовольняють потреби суспільства в особі покупців. На ринку з'ясовуються реальні потреби суспільства. Ринок показує виробникам, що виробляти і в якій кількості. Нарешті, на ринку визначається вартість результатів людської діяльності, в тому числі й товарів. Трактуючи так широко поняття "ринок", не слід у той же час отожднювати його з ринковою економікою. Ринок — це лише елемент ринкової економіки, куди поруч з ринком входять сфери виробництва, розподілу й споживання.

Сутність ринкових зв'язків невіддільна від свободи підприємництва і конкуренції. Головним інтересом підприємця є збільшення прибутку. А це означає, що в ринкових умовах відбувається протидія інтересів як різних підприємців між собою, так і підприємців і працівників, зайнятих виробничою діяльністю. Як розв'язати суперечність, досягти балансу інтересів перелічених суб'єктів?

Добровільний обмін між виробниками, покупцями, робітниками і власниками інших факторів виробництва на основі цін відображає сутність ринкової економіки.

Вільні ринкові відносини у розвинених країнах у традиційному розумінні існують у дуже обмежених масштабах і застосовуються у сфері обслуговування (окремі її напрями), галузях матеріального виробництва з невисоким рівнем капіталоємності, у галузях, що тільки зароджуються. В цілому, у матеріальному і нематеріальному виробництві, заснованому на великому капіталі, домінує не стихія ринку, а система замовлень, які являють собою свідомо організований зв'язок між виробником і споживачем. Мають місце й інші форми використання свідомо регульованих зв'язків у сучасній економіці західних країн, у тому числі через бюджетні канали перерозподілу валового національного продукту, акти держави, які регламентують інвестиційну політику, ціноутворення, умови найму та експлуатації робочої сили тощо.

З цілковитою упевненістю можна стверджувати, що свідомо регульовані зв'язки в економіці розвинених країн будуть зміцнюватися у зв'язку з подальшим усупільненням виробництва, досягненнями науково-технічного прогресу, створенням могутніх інформаційних служб, служб прогнозу тощо.

Досвід розвинених країн, а також нашої країни, країни, що нехтували ринковими відносинами, довів: модель без ринкової економіки безперспективна, вона придушує інтереси людей, паралізує всіляку ініціативу, сповільнює економічний і соціальний розвиток. Ринок є одним з найбільших досягнень цивілізації, загальноекономічним явищем, характерним для будь-якого способу виробництва, де діють закони товарного господарства.

Ринкові відносини динамічні, вони несуть в собі не тільки генетичну пам'ять економічних перетворень, здійснених людством, а й особливості історичних, економічних, природничих, соціально-політичних, національних, культурних та інших умов розвитку різних країн. Реальний стан цих умов визначає ступінь розвитку ринкових відносин. У зв'язку з цим характер ринку і ринковий механізм: мотивація праці, критерії ефективності, ступінь розвитку банківсько-кредитної системи, організація та методи регулювання — у різних країнах мають значні відмінності.

Сучасний ринок як високорозвинений продукт цивілізації докорінно відрізняється від ринку епохи вільної конкуренції. Для нього характерні гарантований збут значної кількості товарів, соціальний захист непрацевдатного і малозабезпеченого населення, регулювання фінансової, грошової, кредитної та цінової політики з боку держави, високі організованість та виконавча дисципліна.

Отже, ринок є складним утворенням, що являє собою, з одного боку, сферу обміну, сукупність процесів

купівлі-продажу, які здійснюють збалансування за рахунок цін, а з іншого — забезпечує зв'язок між виробництвом і споживанням, безперервність процесу відтворення, його цілісність. Побудувати сучасний ринок означає: привести в дію економічні інтереси людей, стимулювати виробництво, прискорити економічне зростання, вивести країну на рівень сучасних досягнень науково-технічного і культурного розвитку.

Для того, щоб у нашій країні була побудована ринкова економіка, функціонував реальний ринок, який виконував би притаманні йому функції, мають бути відтворені передумови, випробувані світовою практикою. До них належать: наявність суб'єктів ринкових відносин, які, будучи економічно та юридично незалежними, можуть вступати у рівноправні партнерські відносини з приводу купівлі-продажу. Досягти цього можна трансформацією існуючих відносин власності у різноманітні форми — індивідуальну, приватну, акціонерну, державну, кооперативну, змішану. Також необхідний еквівалентний обмін товарами. Ринок за своєю природою економічної допомоги, пільг не визнає. Ключовою умовою є конкуренція, яка надає усім суб'єктам господарювання можливість вільної підприємницької діяльності: свободи вибору покупців, постачальників, будь-яких контрагентів, примушує підприємців застосовувати найпередовішу техніку і технологію, сприяючи цим зменшенню витрат виробництва, підвищенню ефективності економіки. Неминуче і вільне ціноутворення, що як елемент конкуренції та головний механізм контрольно-регулюючої функції ринку сприяє поєднанню інтересів суб'єктів економічного життя, стимулюючи їх раціонально використовувати елементи виробництва. І, нарешті, реальна інформація про ринок у його суб'єктів. Якщо подібних умов не створено, то те, що називають ринком, є псевдоринком, де гроші не виконують своїх функцій.

Єдність економічних і юридичних передумов є середовищем, в якому відтворюються ринкові відносини. Законами, декретами, указами будь-якої владної структури ввести ринок нікому і ніколи не вдавалося. Він є об'єктивною категорією. Проте суспільство, в тому числі держава, можуть створити сприятливі умови для його відтворення.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Цивілізований характер ринку в промислово розвинених країнах визначається широким арсеналом перевірених часом і господарською практикою законодавчих і моральних норм, багатоплановою і компетентною політикою держави щодо розвитку економіки та соціальної інфраструктури, інформованістю і самостійністю керівників господарських структур на всіх рівнях, правовою свободою економічної самодіяльності людини.

Література:

1. Мочерний С.В., Довбенко М.В. Економічна теорія: підручник. — К.: Видавничий центр "Академія", 2004. — 856 с.
2. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.3 / Редкол. С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: Видавничий центр "Академія", 2002. — 952 с.
3. Экономикс: принципы, проблемы и политика. / Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Пер. с 14-го англ. изд. — М.: ИНФРА-М, 2003. — XXXVI, 972 с.
4. Хейне П. Экономический образ мышления. М.: "Новости", 1997. — 542 с.
5. Сучасний економічний словник / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. — М.: Инфра-М, 2008. — 512 с.
6. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: підручник / Г.Н. Климко, В.П. Нестеренко, Л.О. Канищенко та інші.; За ред. Г.Н. Климка, В.П. Нестеренка. — 2-ге вид., перероб. і допов. — К.: Вища шк.; Знання; 1997. — 734 с.

Стаття надійшла до редакції 18.05.2011 р.